

TARJIMADA EKVIVALENTLIK MUAMMOSI VA UNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Urganch RANCH texnologiya universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishi
1-bosqich talabasi
Otabekova Navbahor Vohidovna

Annotatsiya

Ushbu maqola tarjimashunoslikda markaziy o'rin tutuvchi ekvivalentlik muammosini va unga nisbatan shakllangan zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda ekvivalentlik tushunchasining nazariy asoslari, uning leksik, grammatik, semantik, pragmatik va funksional turlari yoritiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida ekvivalentlikka erishishda yuzaga keladigan asosiy muammolar, xususan, madaniy tafovutlar, milliy realiyalar, frazeologik birliklar va kontekst omilining ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy tarjimashunoslikda ilgari surilgan dinamik, kommunikativ va kognitiv yondashuvlar asosida ekvivalentlikning moslashuvchan va funksional xarakterga ega ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari tarjima amaliyotida ekvivalentlikni qat'iy moslik emas, balki kommunikativ maqsadga yo'naltirilgan jarayon sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tarjima, ekvivalentlik, tarjima nazariyasi, funksional yondashuv, pragmatik ma'no, lingvomadaniy omillar, zamonaviy tarjimashunoslik.

Kirish

Zamonaviy tarjimashunoslikda eng muhim va eng ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'lib kelayotgan masalalardan biri ekvivalentlik tushunchasidir. Tarjima jarayonining asosiy maqsadi manba tilidagi matn mazmuni, ma'nosi va kommunikativ vazifasini qabul qiluvchi til vositalari orqali imkon qadar to'liq va mos tarzda yetkazishdan iborat bo'lib, bu jarayon bevosita ekvivalentlik muammosi bilan bog'liqdir. Tarjima amaliyotida mutlaq ekvivalentlikka erishish deyarli imkonsiz bo'lsa-da, tarjimon doimo ma'no, shakl va funksiyaning muvozanatini saqlashga intiladi. Ekvivalentlik tushunchasi dastlab tarjimani asl matnga maksimal darajada mos keluvchi birlik sifatida talqin qilgan bo'lsa, hozirgi zamon tarjimashunosligida u dinamik, funksional va kommunikativ jarayon sifatida izohlanmoqda. Globalizatsiya,

madaniyatlararo muloqotning kuchayishi, ilmiy va texnik matnlar hajmining oshishi, shuningdek, mashina tarjiması texnologiyalarining rivojlanishi ekvivalentlik masalasiga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Mazkur maqolada tarjimada ekvivalentlik tushunchasining nazariy asoslari, uning asosiy turlari, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar hamda zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlikka nisbatan ilgari surilgan yangi yondashuvlar batafsil tahlil qilinadi.

1. Ekvivalentlik tushunchasining nazariy asoslari

Shu bilan birga, keyingi tadqiqotlarda ekvivalentlik tushunchasi faqat lingvistik darajalar bilan cheklanib qolmasdan, tarjima jarayonining kognitiv va madaniy jihatlarini ham qamrab ola boshladi. Xususan, P. Newmark ekvivalentlik masalasini semantik va kommunikativ tarjima konsepsiyalari orqali izohlaydi. Uning ta'kidlashicha, semantik tarjima asl matnning ma'no va shakliga yaqinlikni saqlashga intilsa, kommunikativ tarjima qabul qiluvchi auditoriya ehtiyojlari va madaniy kontekstni ustuvor deb biladi (Newmark, 1988). Bu yondashuv tarjimada funksional ekvivalentlik g'oyasining rivojlanishiga xizmat qildi. Bundan tashqari, M. Baker ekvivalentlikni so'z, birikma, grammatik va matn darajalarida tahlil qilib, tarjimonning tanlovi doimo kontekstga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. U ekvivalentlikni qat'iy qoidalar asosida emas, balki muayyan kommunikativ vaziyat doirasida baholash zarurligini ilgari suradi (Baker, 2018). Bu esa tarjimada moslashuvchanlik va strategik yondashuv muhimligini ko'rsatadi. Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlikka nisbatan deskriptiv yondashuvlar ham shakllandi. G. Toury va uning izdoshlari tarjimani normaga asoslangan faoliyat sifatida talqin qilib, ekvivalentlikni aniq belgilangan mezonlardan ko'ra, real tarjima amaliyotida shakllanadigan tushuncha sifatida ko'radilar. Ushbu qarashlar ekvivalentlikning nisbiy va kontekstga bog'liq xususiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasi doirasida ekvivalentlik lingvomadaniy moslik bilan chambarchas bog'liq holda o'rganilmoqda. Tarjima jarayonida milliy mentalitet, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy kodlarni hisobga olish zarurati ekvivalentlikning faqat til doirasida emas, balki madaniyatlararo muvofiqlik sifatida talqin qilinishiga olib keldi. Natijada, zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik tushunchasi statik va mutlaq hodisa emas, balki tarjima maqsadi, matn turi va auditoriya omillariga bog'liq holda o'zgarib turuvchi dinamik jarayon sifatida

qaralmoqda. Bu yondashuv tarjimonning ijodiy rolini kuchaytirib, tarjima jarayonini murakkab, ko'p omilli kommunikativ faoliyat sifatida baholash imkonini beradi.

2. Tarjimada ekvivalentlik turlari

Tarjima jarayonida ekvivalentlik har doim bir xil darajada namoyon bo'lmaydi, chunki tillar tizimi, madaniy muhit va kommunikativ vaziyatlar bir-biridan farq qiladi. Shu sababli zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik ko'p darajali va ko'p qirrali hodisa sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar ekvivalentlikni turli mezonlar asosida tasniflab, uning lingvistik va ekstralingvistik jihatlarini ajratib ko'rsatadilar.

2.1. Leksik ekvivalentlik

Leksik ekvivalentlik manba tilidagi so'z yoki so'z birikmasining tarjima tilida ma'nodosh yoki mazmunan yaqin birlik orqali ifodalanishini anglatadi. Biroq tillar o'rtasidagi semantik strukturalarning farqliligi sababli to'liq leksik ekvivalentlik har doim ham mavjud bo'lavermaydi. Ayniqsa, milliy-madaniy birliklar, realiyalar, etnografik nomlar va terminologik birliklar tarjimasida bu holat yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, manba tilidagi so'z muayyan madaniy konnotatsiyaga ega bo'lsa, tarjima tilida u faqat izohlash, tavsiflash yoki funksional o'rinbosar orqali berilishi mumkin. Bu holatda tarjimon leksik moslikdan ko'ra semantik va pragmatik moslikka ustuvor ahamiyat beradi. Shuningdek, terminologik matnlarda leksik ekvivalentlik ilmiy aniqlik va standartlashgan terminlar bilan chambarchas bog'liqdir.

2.2. Grammatik ekvivalentlik

Grammatik ekvivalentlik manba tilidagi grammatik shakllarning tarjima tilida funksional jihatdan mos keluvchi vositalar orqali ifodalanishidir. Tillar o'rtasidagi tipologik farqlar grammatik ekvivalentlikka erishishni murakkablashtiradi. Ingliz va o'zbek tillari misolida zamon, nisbat, artikl, ko'plik va egalik kategoriyalarining farqlari tarjimada ko'plab grammatik transformatsiyalarni talab qiladi. Grammatik ekvivalentlikda shakliy moslikdan ko'ra funksional moslik ustuvor hisoblanadi. Ya'ni, tarjimada grammatik birlikning tashqi shakli emas, balki uning nutqdagi vazifasi va ma'nosi saqlab qolinadi. Bu holat tarjimada sintaktik qayta qurishlar, qisqartirishlar yoki kengaytirishlar orqali amalga oshiriladi.

2.3. Semantik ekvivalentlik

Semantik ekvivalentlik matnning umumiy mazmuni va g'oyaviy yo'nalishini saqlab qolishga qaratilgan bo'lib, u alohida leksik yoki grammatik birliklardan ko'ra

matn darajasida namoyon bo'ladi. Bu turdagi ekvivalentlikda tarjimon manba matnning asosiy ma'nosini, muallif pozitsiyasini va axborot yukini qabul qiluvchi til vositalari orqali yetkazishga intiladi. Semantik ekvivalentlik ko'pincha so'zma-so'z tarjimadan voz kechishni talab qiladi, chunki ma'no ayrim hollarda faqat kontekst asosida anglashiladi. Shu sababli tarjimon kontekstual tahlilga, semantik transformatsiyalarga va ma'no kompensatsiyasiga murojaat qiladi.

2.4. Pragmatik va funksional ekvivalentlik

Pragmatik ekvivalentlik tarjimaning kommunikativ vazifasi, nutqiy niyat va qabul qiluvchi auditoriyaga ko'rsatadigan ta'siri bilan chambarchas bog'liqdir. Bu turdagi ekvivalentlikda tarjima matnining o'quvchi yoki tinglovchiga ko'rsatadigan funksional ta'siri asosiy mezon sifatida qaraladi.

Funksional ekvivalentlik esa matnning jamiyatdagi ijtimoiy vazifasini saqlab qolishni nazarda tutadi. Masalan, reklama, siyosiy nutq, publitsistik va ommaviy axborot vositalari matnlarida axborotdan ko'ra ta'sir kuchi muhimroq hisoblanadi. Shu sababli bunday matnlar tarjimasida shakliy sodiqlik emas, balki kommunikativ samaradorlik ustuvor bo'ladi.

3. Ekvivalentlikka erishishda yuzaga keladigan muammolar

Tarjima jarayonida ekvivalentlikka erishish ko'plab lingvistik va ekstralingvistik omillar ta'sirida murakkablashadi. Ushbu muammolar tarjimonning bilim darajasi, tajribasi va strategik tanlovlari bilan chambarchas bog'liq. Birinchidan, madaniy tafovutlar ekvivalentlikka erishishdagi eng muhim to'siqlardan biridir. Har bir til muayyan xalqning tarixiy tajribasi, mentaliteti va qadriyatlarini aks ettiradi. Shu sababli milliy realiyalarni tarjima qilishda izohlash, moslashtirish yoki funksional almashtirish usullaridan foydalanishga to'g'ri keladi. Ikkinchidan, frazeologik birliklar va idiomalar tarjimasida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlar kam uchraydi. Bu holatda tarjimon frazeologik ma'noni saqlagan holda, tarjima tiliga mos ifoda vositalarini tanlashi lozim bo'ladi. Uchinchidan, kontekst omili ekvivalentlikni belgilovchi muhim faktor hisoblanadi. Bir xil so'z turli kontekstlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin, bu esa tarjimada noto'g'ri ekvivalent tanlash xavfini oshiradi.

4. Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlikka yangi yondashuvlar

Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik qat'iy va statik tushuncha sifatida emas, balki moslashuvchan va dinamik jarayon sifatida talqin qilinmoqda. J. Munday

va M. Baker kabi olimlar tarjimini madaniyatlararo kommunikativ akt sifatida baholab, kontekst, auditoriya va ijtimoiy omillarni asosiy mezon deb hisoblaydilar (Baker, 2018; Munday, 2016). So‘nggi yillarda kognitiv tarjimashunoslik doirasida ekvivalentlik inson tafakkuri, idrok va konseptual tizimlar bilan bog‘liq holda o‘rganilmoqda. Bu yondashuv tarjima jarayonida tarjimonning mental faoliyati va qaror qabul qilish mexanizmlarini tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, mashina tarjimasi va sun‘iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ekvivalentlik tushunchasini qayta ko‘rib chiqishga majbur qilmoqda. Zamonaviy tarjima tizimlari asosan statistik va neyron modellarga tayangan holda semantik moslikni ta‘minlashga intiladi, biroq pragmatik va madaniy ekvivalentlik masalalari hanuz dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ekvivalentlik tarjimashunoslikning markaziy tushunchalaridan biri bo‘lib, u til, madaniyat va kommunikatsiya o‘rtasidagi murakkab va ko‘p qatlamli munosabatlarni aks ettiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekvivalentlikni faqat lingvistik birliklar o‘rtasidagi mexanik moslik sifatida talqin qilish tarjima jarayonining mohiyatini to‘liq ochib bera olmaydi. Aksincha, zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik matnning kommunikativ vazifasi, pragmatik maqsadi va qabul qiluvchi auditoriyaning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladigan funksional moslashuv sifatida baholanmoqda. Shuningdek, ekvivalentlikning leksik, grammatik, semantik, pragmatik va funksional darajalari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tarjima jarayonida ularning qaysi biri ustuvor bo‘lishi matn turi, tarjima maqsadi va kommunikativ vaziyatga bog‘liq holda belgilanadi. Bu holat tarjimonning faol va ijodiy subyekt sifatidagi rolini yanada kuchaytiradi hamda tarjimini oddiy til o‘girish jarayonidan murakkab intellektual va madaniyatlararo faoliyat darajasiga ko‘taradi. Bundan tashqari, globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqot hajmining kengayishi, ilmiy-texnik axborot almashinuvining jadallashuvi va raqamli tarjima texnologiyalarining rivojlanishi ekvivalentlik masalasini yanada dolzarb etmoqda. Xususan, mashina tarjimasi tizimlarida semantik moslik ma‘lum darajada ta‘minlanayotgan bo‘lsa-da, pragmatik va madaniy ekvivalentlikka erishish hanuz

inson tarjimonining bilim, tajriba va lingvomadaniy kompetensiyasiga bogʻliq boʻlib qolmoqda.

Shu nuqtai nazardan, tarjimada muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun tarjimon ekvivalentlikning turli darajalarini chuqur anglagan holda, ijodiy, moslashuvchan va strategik yondashuvni tanlashi lozim. Bu esa tarjimashunoslik nazariyasini amaliyot bilan uygʻunlashtirish, tarjimon tayyorlash jarayonida funksional va pragmatik kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

References

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). London: Routledge.
2. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
3. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London: Routledge.
4. Komissarov, V. N. (1990). *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)*. Moscow: Vysshaya shkola.
5. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* (4th ed.). London: Routledge.
6. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
7. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
8. Nord, C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
9. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
10. Venuti, L. (2017). *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (2nd ed.). London: Routledge.